

ԳՆԿՈՐԳ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԴԻԱԶԵՐՁՄԱՆ
ԳՈՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՎԱՍՏՈՂ ՄԻ ՆՈՐ ՓԱՍՏ

Համաձայն բժշկագիտության համաշխարհային պատմության տվյալների միջին դարերում, կրոնական նախապաշարումների և սխալաստիկայի գերիշխանության պատճառով, դիաճերձումը դիտվում էր որպես սրբապղծություն և ոչ միայն արգելվում էր, այլև դրա մեջ կասկածիլողները ենթարկվում էին ամենածանր հալածանքների: Միջնադարում, ինչպես քրիստոնեական, նույնպես և մահմեդական աշխարհում, ընդհուպ մինչև XVI դարը, երբ բժշկության մեջ դիաճերձումը արմատավորվում է որպես ընդունված պրակտիկա, հալածի են դիաճերձման շատ քիչ, այն էլ ոչ լիովին ստուգված և հաստատված փաստեր:

Սակայն տարիներ առաջ պատմաբան Լ. Խաչիկյանը իր «Դիաճերձումը հին Հայաստանում» արժեքավոր հոդվածում¹, XIII դարի նշանավոր մատենագիր Հովհաննես Երզնկացի Պյուզի աշխատություններից քաղած նյութերի հիման վրա, առաջին անգամ անդրադարձել է միջնադարյան Հայաստանում բրժշկության միճակը բացահայտող այն շախմատային հետաքրքրական իրողությունը, ըստ որի «Կիլիկիայում (Ֆերես նաև բուն Հայաստանի շրջաններում) գոյություն են ունեցել բժշկագիտական դպրոցներ, այդ դպրոցներում ուսուցումը ղուգորդվել է կլինիկական պրակտիկայի հետ, և, որ ամենազխալորն է, կլինիկաներում բժշկապետները, գիտական և ուսուցողական նպատակներով, կատարել են պետության կողմից մահվան դատապարտված հանցագործների հերձումներ (vivisectia)»²:

Դիաճերձման մասին ոչ միայն հայ, այլև բժշկության համաշխարհային պատմության համար շախմատային ուշադրավ փաստն արտահայտվել է ՃԷ (107) Սաղմոսի մեկնությանը նվիրված Երզնկացու քարոզում: Այստեղ Երզնկացին, իր ունկնդիրներին կրոնական վերացական նյութը համոզիչ ու հասկանալի դարձնելու և ցրելու համար դրա նկատմամբ հնարավոր տարակուսանքը, դիմում է սեպ կյանքից վերցրած հանրահայտ փաստին: Նա գրում է. «Զորքինակ բժիշկ հանձարեղ և իմաստուն զմահապարա որ առեալ բազմադիմի մահուամբ սպանանէ և ազդի ազդի կոտանօք և կնդեքելով, մինչ դտանէ զամենայն յօղուածոցն և զջլացն և զերակացն և զիորոտեացն զորպիսութիւն, ի ձեռն միոյ լկանաց բազմաց արասցէ աւդու»³:

Սույն համեմատությունը, ինչպես իրավացիորեն նկատել է Լ. Խաչիկյանը, հավաստում է, որ միջնադարյան Հայաստանում դիաճերձումն այն աստիճան

¹ Տե՛ս Տեղեկագիր, Հայկ. ՍՍՏ ԳԱ հաս. գիտ., 1947, № 4, էջ 83—90:

² Նույն տեղում, էջ 90:

³ Մատենադարան, ձև. № 2173, էջ 214ր:

սարածված է եղել, որ «բժիշկները ոչ միայն կատարում էին հերձում, այլև հերձումը այնքան հանրահայտ օպերացիա էր, որ նրա որպես համեմատության հիշատակությամբ հնարավոր էր սնդամ ընդունելի ու համոզիչ դարձնել աստվածաշնչային այս կամ այն պատմությունը»⁴:

Այս հույժ հետաքրքրաշարժ իրողությունը հաստատող փաստը այսօր արդեն եզակի չէ և այն լրացվում է ձեռագրական մի նոր ավյալով:

Միջնադարյան Հայաստանում կենդանահատումների կիրառման մասին է վկայում նաև ակնաւոր մատենագիր, բաղձաթիվ մեկնությունների հեղինակ Վահրամ Բարունին: Գրիգոր Նյուապու «Յաղագս մարդակազմութեան» գործի մեկնությանը նվիրած իր աշխատության մեջ, վերջինս գրում է. «Ժրաքանչիւրքն, որ ի ներքս ի մեզ է՝ սիրան, լեարդն, փորոտիքն, երակքն և այլ որ ի մեզ է, թէ ի՞նչ տեսութիւն և կաշումն ունի[ն], կամ թէ գիա՞րդ, կամ որպէս են սոքա՝ հերձին զմահապարտս ի մարդկանց և տեսին աշօք»⁵:

Նորահայտ այս փաստը ոչ միայն հաստատում է դիահերձման մասին Երզրնկացու միտքը, այլ նաև որոշ առումով լրացնում և ճշտում է նրա բովանդակությունը:

Ուշագիր հետազոտելով Երզնկացու և Վահրամի մտքերը ավյալ խնդրի շուրջը, մենք տեսնում ենք, որ նրանք շատ ընդհանրություններ ունեն, ինչպես իմաստային, նույնպես և արտահայտչական տեսակետից: Ըստ երկու ասույթների էլ հերձման օրչեկա են հանդիսանում «զմահապարտս», այսինքն՝ մահվան դատապարտվածները: Ընդ որում և Վահրամի և հատկապես Երզնկացու մտքից հետևում է, որ մահվան դատապարտվածի հերձումը կատարվել է ոչ թե դատավճիռը ի կատար ածելուց հետո, այլ առաջ, որպես հենց դատավճիռ: Այնուհետև, երկու քաղվածքներում էլ նշվում է, որ հերձումը հետապնդում էր մարդու ներքին օրգանների ինչ լինելը, որպիսությունը պարզելու նպատակ: Այստեղ, սակայն, երկու ասույթները լրացնում են իրար: Եթե առաջինում նշվում է «զամենայն յօղուածոցն և զշացն և զերակացն և զփորոտեացն», այսինքն՝ մարդու անդամների, շէրի, երակների և որովայնի մասին, ապա Վահրամի մոտ՝ «սիրան, լեարքն, փորոտիքն, երակքն և այլ որ ի մեզ է»:

Այս ընդհանրություններին զուգահեռ Վահրամ Բարունուց բերված վերոհիշյալ քաղվածքը կարևոր է նաև այն առումով, որ այստեղ առավել պարզորոշ կերպով է գրսևորվել այն հանգամանքը, որ դիահերձմամբ հայ բժիշկները ոչ միայն անմիջական բուժական, այլև իմացական և ուսուցողական նպատակներ էին հետապնդում: Վահրամի միտքը հենց այդ նպատակը ցույց տալուն է ուղղված. այն բերվում է որպեսզի ասվի, թե մարդու ներքին օրգանների մասին մեր գիտելիքները հիմնվում են դիահերձման միջոցով ստացված ավյալների վրա: Քաղվածքում ասված է, թե մարդու ներքին օրգանները «ի՞նչ տեսութիւն և կաշումն ունի[ն], կամ թէ գիա՞րդ, կամ որպէս են սոքա՝ հերձին զմահապարտս ի մարդկանէ և տեսին աշօք»: Հարցադրման նման ձևը ինքնին վկայում է, որ հերձումները կատարվել են անմիջականորեն ուսուցման նպատակով և ծառայել են որակյալ բժշկական կադրեր պատրաստելու գործին: Իսկ սա իր հերթին ասում է այն մասին, որ դրա համար պետք է գոյություն ունեցած լինեն համապատասխան հաստատություններ՝ կամ հիվանդանոցներին,

⁴ Տեղեկագիր, 1947, № 4, էջ 86:

⁵ Լուծմունք կազմութեան գրոցն ի Վահրամայ, Մատենադարան, ձեռ. № 1919, էջ 138ա:

կամ մասնագիտացված դպրոց-ուսումնարաններին կից, որը տվյալ դեպքում էական չէ: Կարևորը նրանումն է, որ հերձման միջոցով մարդու ֆիզիոլոգիան տիրապետելը հանդիսացել է բժշկագիտության կարևոր մասը, չի եղել բացառված պրակտիկա և դրա համար եղել են համապատասխան հաստատություններ:

Այսպիսով, վահրամ Բարունու հազրրգած տվյալը ոչ միայն հաստատում է միջնադարյան Հայաստանում բժշկության միջակի մասին և Խաչիկյանի վերը բերված եզրակացությունները, այլ նաև որոշ տեսակետից կոնկրետացնում է դրանք:

G. O. GRIGORIAN

НОВЫЙ ФАКТ, ПОДТВЕРЖДАЮЩИЙ СУЩЕСТВОВАНИЕ ВСКРЫТИЯ ТРУПОВ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ АРМЕНИИ

(Р е з ю м е)

В данном сообщении новым фактом, извлеченным из труда крупного мыслителя средневековой Армении Ваграма Рабуни (вторая половина XIII в.), доказывается достоверность ценных выводов историка Л. Хачикяна, сделанных на основании высказываний знаменитого армянского деятеля Иоанна Ерзынкаци (30—90-ые годы XIII в.) о состоянии медицины и, особенно, о наличии вивисекции в Армении в XIII веке.

Автор показывает, что изречения Иоанна Ерзынкаци и Ваграма Рабуни о вскрытии трупов по существу сходны как по содержанию, так и по форме высказывания и словосочетанию. Так, например, в обоих изречениях подчеркивается, что вивисекции подверглись люди, осужденные на смертную казнь («սմահապարտու»). Далее говорится, что вивисекции преследовали цель изучения свойств и состояния внутренних органов человека.

Высказывание Ваграма о вскрытии трупов дополняет и конкретизирует мысль Ерзынкаци. Из высказывания В. Рабуни явствует, что вивисекции в основном производились с целью изучения анатомии и физиологии человека и обучения будущих медиков, что говорит также о существовании в указанную эпоху в Армении специальных медицинских учреждений, где производились вивисекции.

G. O. GRIGORIAN

UN NOUVEAU TEMOIGNAGE SUR LA VIVISECTION PRATIQUEE AU MOYEN AGE EN ARMENIE

C'est un nouveau témoignage recueilli dans les travaux de Vahram Rabouni, grand penseur de la seconde moitié du XIIIe siècle, qui permet de confirmer les précieuses déductions de l'historien L. Khatchikian faites sur la base des ouvrages d'un autre savant arménien distingué des années 30—90 du XIIIe siècle, Hovhannès Erzenkatsi, et relatives à la

médecine et plus particulièrement à la pratique de la vivisection en Arménie, au XIIIe siècle.

L'auteur montre l'analogie, quant au fond et à la forme, des textes de Hovhannès Erzenkatsi et de Vahram Rabouni traitant de la vivisection. C'est ainsi que ces derniers soulignent également le fait que la vivisection ne concernait que les seuls condamnés à mort (*զմահապարտս*) et n'était jamais pratiquée que dans le but d'étudier l'état et les qualités des organes internes de l'homme. Les déclarations de Vahram Rabouni sur la vivisection complètent, tout en la précisant, la pensée de Erzenkatsi. Selon Rabouni, les vivisections aidaient à mieux saisir l'anatomie et la physiologie de l'homme et à préparer les futurs médecins, ce qui prouve qu'il existait en Arménie, à cette époque, des établissements médicaux spéciaux où l'on s'adonnait à la vivisection.